

Yayın Geliş Tarihi: 05.10.2020

Yayına Kabul Tarihi: 26.04.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Öztürk, Erdi, "Mihitar Goş'un Kanunnamesi ve Orta Çağ Ermeni Toplumunda 'Ötekiler'
Üzerine Bir İnceleme." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 68 (2021): 107-127.

Araştırma Makalesi

MIHİTAR GOŞ'UN KANUNNAMESİ VE ORTA ÇAĞ ERMENİ TOPLUMUNDA 'ÖTEKİLER' ÜZERİNE BİR İNCELEME

(THE LAW CODE BY MKHITAR GOSH AND ANALYSIS ON THE
"OTHERS" IN THE MEDIEVAL ARMENIAN COMMUNITY)

Erdi ÖZTÜRK*

Öz: *Ermeniler, 12. yüzyıla kadar birtakım kilise kanun derlemeleri hazırlasalar da sosyal hayatı düzenleyecek millî bir kanunnameye sahip değillerdi. 1184 yılında Mihitar Goş tarafından yazılan kanunname bu ihtiyacı gidermeyi amaçlamış ve Ermeni tarihinin ilk millî kanunnamesi olmuştur. Mihitar Goş'un kanunnamesi Ermeni toplumunu derinden etkilemiş ve uzun yüzyıllar dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeniler tarafından kullanılmıştır. Eser Türk tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Kanunnamenin Anadolu'da Türk hâkimiyetinin sağlandığı zamanlarda yazılmış olması sebebiyle eser, dönemin sosyo-kültürel yapısının anlaşılması açısından önemli veriler sunar. O yüzden bu çalışma bir taraftan kanunnamenin yazılış amacı, kaynakları, uygulanması ve Ermeni toplumuna etkileri üzerinde yoğunlaşırken, diğer taraftan içeriğindeki kanun maddeleri üzerinden Orta Çağ Ermeni toplumunda "ötekilerle" ilişkilerin nasıl düzenlendiğini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda kanunnamenin maddeleri iki farklı Ermenice baskısından incelenmiş, yer yer İngilizce tercümesinden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra eser ve dönemle ilgili yapılmış ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda,*

* ORCID: 0000-0001-8872-9688

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Lisans Öğrencisi, erdiozturk55@gmail.com.

Mihitar Goş'un kanunnameyi Ermenilerin "ötekilerle" kuracakları etkileşimi engellemek ve kendi benliklerini kaybetmemeleri amacıyla yazdığı görülmüştür. Ancak kanun maddeleri üzerinde yapılan incelemeyle Orta Çağ Ermenilerinin "ötekilerle" karşılıklı etkileşime girdikleri ve bunun sonucunda kültürler arası evliliklerin, ihtidaların yaşandığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Mihitar Goş, Kanunname, Datastanagirk, Ötekiler, Orta Çağ Ermeni Toplumu, Orta Çağ Türk-Ermeni İlişkileri*

Abstract: *Armenians had compiled some canon law collections until the 12th century, but they did not have any national law code regulating social life. The law code written by Mkhitar Gosh in 1184 aimed to fulfill this need and became the first national law code in Armenian history. The law code of Mkhitar Gosh deeply affected the Armenian community and was used by Armenians in various parts of the world for many centuries. This law code has particular importance in terms of Turkish history. Since the law code was written at a time when Turkish sovereignty in Anatolia had been achieved, it provides important data in terms of understanding the socio-cultural structure of that period. Therefore, this study, on the one hand, focuses on the aim of writing the law code, its sources, implementation, and impact on the Armenian society, and on the other hand, it aims to reveal how the relations with the "others" were regulated in the medieval Armenian community through the articles of law code. For this regard, in this study, the articles of law code were examined via two different Armenian editions along with its English translations. The study has also made use of secondary sources concerning the law code and the period. As a result of this study, it was seen that Mkhitar Gosh wrote the law code to prevent interactions between Armenians and the "others" to prevent the melting away of Armenian identity. However, by examining the articles of law code, it is revealed that Armenians had in fact interacted with "others", and consequently, cross-cultural marriages and conversions were experienced in medieval times.*

Keywords: *Mkhitar Gosh, Law Code, Datastanagirk, Others, Medieval Armenian Community, Medieval Turkish-Armenian Relations*

Giriş

Ermenilerin Türk idaresine girmeleri onlar için daha önce yaşamadıkları yeni bir tecrübe ifade etmiştir. Hemen her dönem Bizans, İran, Halifelik gibi büyük güçlerden birinin egemenliği altında bulunmuş olsalar da genellikle otonomluklarını muhafaza etmişler ve en azından kendi liderleri tarafından yönetilmelerine müsaade edilmiştir. Oysa Türklerle birlikte yaşadıkları bölgelerin hem doğrudan yeni hâkim güç tarafından yönetilmesi hem de topraklarını başta Türkler olmak üzere yeni etnik ve dini unsurlarla paylaşmak durumunda kalmaları, onların sosyal hayatına, kültürel gelişimlerine ve ilişkilerine bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Yeni etnik ve dinsel unsurlarla iç içe yaşamaya başlayan Ermenilerde bu yeni komşulardan etkilenmeler ve kültürel dönüşümler baş gösterince Ermeni elitleri, özellikle de Ermeni Apostolik Kilisesi çevreleri, birtakım tedbirler düşünmüşlerdir. Mihitar Goş'un¹ kanunnamesi tam da böyle bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Türk idaresinin kurulduğu zamanlarda yaşamış olan Mihitar Goş (1120-1213), Ermenilerin kendi benliklerini koruma adına onların "ötekilerle" ilişkilerini düzenlemeye dönük bir çaba içerisine girmiştir. Yazdığı kanunname ile "ötekilerle" kurulacak ilişkilerin olabildiğince engellenmesi ve olası etkilenmelerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma söz konusu kanunnameyi (դաստաւանութիւն) hem bahsedilen amacı doğrultusunda hem de muhteva analizi itibariyle incelemek amaç edinilmiştir. Bu çerçevede kanunnamenin kaynakları, Ermenilerde kanunname yazma geleneği, Kanunnamenin uygulanması, aynı zamanda içeriğindeki kanun maddeleri üzerinden Orta Çağ Ermeni toplumunda "ötekilerle" ilişkilerin nasıl düzenlendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Mihitar Goş'un kanunnamesi ilk olarak 1880 yılında Vahan Bastamyantsi tarafından neşredilmiştir. 1975 yılında Hosrov Torosyan, kanunnameyi eleştirel gözle akademik olarak incelemiş ve yayımlamıştır. 2001 senesinde Maksim Andraniki Voskanyan tarafından eser bir kez daha okuyucuya sunulmuştur. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki Ermeni toplulukları tarafından kullanılmak amacıyla kanunname, Lehçe, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi gibi dillere çevrilse de modern dönemde eser akademik amaçla iki farklı dile tercüme edilmiştir. 1954 yılında Popovyan, Vahan Bastamyantsi'nin neşri üzerinden Rusçaya çevirmiştir. 2000 senesinde ise eser, Robert W. Thomson tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Bu çalışmada temel olarak kanunnamenin Voskanyan tarafından hazırlanmış Ermenice baskısı kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Torosyan tarafından 1975 yılında neşredilen Ermenice baskısıyla, Thomson'ın İngilizce çevirisinden de yer yer faydalanılmıştır.

1 Mihitar Goş. *Ermenicesi Մխիթար Գոշ* [mihitar goş]. Մխիթար adı Türkçeye aktarılırken ses değerleri dikkate alındığı için "m" ve "h" arasında "ı" belirdi ve "Mihitar" olmuştur.

I. Mihitar Goş'un Kanunnamesinin Yazılma Amacı ve Kaynakları

Mihitar Goş, eserini neden kaleme aldığını anlatırken, kendi zamanına kadar yazılı bir Ermeni kanunnamesinin bulunmadığını, bu sebeple hem başka dinlere inananlar hem de çevresindeki Hristiyan milletlerin kendilerini yadırgadıklarını dile getirir.² Mihitar Goş'un kanunnamesini 1184 yılında tamamladığı düşünülmektedir.³ Her iki veri şu soruların akıllara gelmesine sebep olmaktadır: Ermeni toplumunda bir kanunname yazabilecek yetkinliğe sahip olan Mihitar Goş kimdir? Ermeniler 1184 yılına kadar gerçekten herhangi bir kanunname yazmamışlar mıdır? Eğer o zamana kadar ciddi bir kanunname çalışması olmadıysa sosyal düzeni sağlamak ve korumak hususunda neler yapmışlardır? Mihitar Goş'u bir kanunname yazmaya iten sebepler nelerdir? Kanunname oluşturulurken Mihitar Goş hangi kaynaklardan faydalanmıştır?

İlk olarak kanunnamenin yazarı Mihitar Goş'un kim olduğu üzerinde durmak gerekir. Mihitar Goş'un Ermeni toplumunda nasıl bir yere sahip olduğunu anlamak, onun kanunnamesinin de halk nezdinde ne kadar kabul edilebilir olduğunu anlamak açısından faydalı olacaktır. Mihitar Goş eğitime doğduğu şehir olan Gence'de başlamıştır. Hovhannes Tavuşetsu⁴ (Հովհաննես Տավուշեցու) ve diğer önemli kişilerden dersler alarak vardapet⁵ (վարդապետ) unvanını elde etmiştir. Mihitar Goş aldığı bu eğitimi yeterli görmemiş ve unvanını gizleyerek Kara Dağ'a⁶ gitmiştir. Burada tekrar eğitim alıp ikinci kez vardapet unvanını almıştır.⁷ Aldığı eğitimden sonra memleketine dönmüş, ancak orada da uzun süre kalmayarak Haçin'e taşınmıştır. Haçin'deki ikametinden sonra Getik manastırında yaşamaya başlamış ancak bir depremle bu manastır yıkılınca hemen yakınında dönemin ünlü Ermeni-Gürcü

2 Մխիթար Գոշ, *Գիրք Դատաստանի*, Աշխատասիրությամբ Խոսրով Թորոսյանի, (Երեվան: Հայկական Սոց Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, 1975), 2; Մխիթար Գոշ, *Դատաստանագիրք*, Աշխատասիրությամբ Մարտին Անդրանիկի Ոսկանյանի, (Երեվան: 2001), 13; Mxit'ar Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, Çev. Robert W. Thomson, (Amsterdam: Rodopi, 2000), 71.

3 Mxit'ar Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, 20.

4 Tarihte bu isimle bilinen ve birbirlerine yakın zamanlarda yaşamış iki vardapet vardır. Mihitar Goş'un hocalığını yapan Hovhannes Tavuşetsu'nun hayatına dair çok fazla veri yoktur. 12. yüzyılda yaşadığı bilinir. Bir diğer Vardapet Hovhannes Tavuşetsu ise 1181-1251 yıllarında yaşamış ve Mihitar Goş'un öğrencisi olmuştur. Birbirine yakın zamanlarda yaşadıkları ve Mihitar Goş ile hoca-öğrenci ilişkisi kurdukları için bu durum tarih okumalarında birtakım karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep verebilir. Հ. Եղիազարյան, «Հովհաննես Տավուշեցի-Վանական վարդապետը և Ոլորուտ գյուղը որպես նրա կյանքի ու գործունեության մի կենտրոն», *Էջմիածնի. Պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի*, 17 (5), (1960): 17.

5 Ermeni Apostolik Kilisesinde rahiplere verilen bilimsel bir unvan.

6 Günümüzde Gavur Dağları olarak da bilinen Osmaniye ve Hatay'da bulunan Nur Dağları'dır.

7 Էմ. Պիվազյան, «Մխիթար Գոշ», *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան*, C.7, (Երևան: 1981) 630.

komutanları Zakare ve kardeşi İvane'nin maddi destekleriyle inşa edilen yeni manastırda ikamet etmiş ve ömrünün sonuna dek burada kalmıştır. Mihitar Goş'un hikmetinin ünü o kadar yayılmıştır ki aralarında vardapetlerin de olduğu pek çok kişi onun yanına eğitim almaya gelmiştir.⁸ Mihitar Goş 1213 yılında vefat ettiğinde arkasında büyük bir öğrenci grubu bırakmıştır. Ölümünden sonra onun kaldığı manastır kendi adıyla anılarak Goşavank (Գոշավանք) adını almıştır.⁹

Mihitar Goş'un ölümüyle birlikte Ermeni toplumunun onu kutsallaştırdığı görülmektedir. Genceli Kiragos (Կիրակոս Գանձակեցի) (1200/1202-1271)¹⁰, eserinde onun ölümünden sonra hastaların şifa bulabilmek amacıyla mezarını ziyaret ettiklerini yazar.¹¹ Halk tarafından kendisi "ulu bilge" ve "büyük vardapet" olarak anılmıştır. Ermeni ansiklopedi maddesinde kendisi *düşünür, bilgin, kanun yazıcı, destan yazıcı, öğretmen ve devlet adamı* olarak tanıılır.¹² Ermeniler tarafından bu şekilde anılan ve saygı duyulan Mihitar Goş'un, kanunnamesini yazdığı zaman, dönemin Ermeni toplumunu nasıl etkilediğini tahayyül edebilmek güç olmasa gerektir.

Tarihçi Grigor Arakelyan, 12. yüzyıla kadar Ermeniler arasında millî bir kanunnamenin mevcut olmadığını söyler.¹³ Her ne kadar bu yüzyıla değin Ermeni toplumunun bütün kesimlerine yönelik ve toplumsal düzeni sağlamaya dönük, içeriğinde beşerî kanunların yoğunlukta yer aldığı bir kanunname görülme de dinî açıdan kilise kanunlarını toplayıp düzenleyen ve onları sistemleştiren kanunnameler mevcuttu. 8. yüzyılda bu şekildeki ilk kanunname Katolikos¹⁴ Hovhan Odznetsi¹⁵ (Հովհան Օձնեցի) (?-728) tarafından yazılan

8 Kirakos Gandzakets'i, *History of the Armenians*, Çev. Robert Bedrosian, (New York, 1986), 181.

9 A.E. Redgate, *The Armenians*, (Cornwall: Blackwell Publishers, 2000), 259.

10 Ermeni tarihçi, vardapet. 1241 senesinde yazımına başlayıp 1265 senesinde tamamladığı *Ermeni Tarihi* (Պատմություն Հայոց) adlı eseri Orta Çağ Ermeni tarihi için önemli bir kaynaktır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ermeni Apostolik Kilisesi'nin kurucusu olan Grigor Lusavoriç'ten 12. yüzyıla kadar olan tarihe yer verilirken, son bölüm Moğol İstilasası'nda yaşananlara ayrılmıştır. L. Խանչարյան, "Կիրակոս Գանձակեցի", *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան*, C. 5, (Երևան: 1979) 450.

11 Gandzakets'i, *History of the Armenians*, 183.

12 Պիվազյան, "Մխիթար Գոշ", 630.

13 Գրիգոր Առաքելյան, "Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» ստեղծման իրավական նախադրյալները", *Կանթեղ. Գիտական հոդվածների ժողովածու*, (3), (2011): 236.

14 Doğu Hristiyanlığında kullanılan, kilisenin başı anlamındaki unvan.

15 Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından aziz ilan edilen Hovhan Odznetsi, 717-728 yılları arasında Tüm Ermeniler Katolikosu olarak görev yapmıştır. Katolikos olarak atanmadan önce teorik-teolojik bilgileri, retorik becerisi ve analitik düşüncesiyle tanınan Odznetsi, Katolikos olduktan sonra hem siyasi hem de dinî işlerde aktif bir rol oynamıştır. Hazırlamış olduğu kilise kanunnamesiyle kilisenin yapısını ve ritüellerini belirlemiştir. Görevi boyunca Ermeni dinî inanışını reddeden Pavlikanlar, Kalkedoncular ve paganlara karşı mücadele etmiştir. Մելքան Ջաքարյան, "Բմաստասիրականը Հովհան Օձնեցու Հոգևոր Ժարանգության Մեջ", *Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն*, 27 (3), (2018): 44-45.

Ermeni Kanunnamesi' dir (Կանոնագիրք հայոց-Kanonagirk Hayots). Onun yazmış olduğu bu eserin Ermeni Kilisesi tarafından günümüzde dahi kullanılması, bu kanunnamenin ne kadar önemli olduğunu gösterir.¹⁶ Mihitar Goş'tan önce yazılmış bir başka önemli kilise kanunnamesi Genceli Davit (Դավիթ Գանձալեցի) (1070/1080-1140) tarafından yazılmıştır. Eserin 12. yüzyılın başında tamamlandığı düşünülmektedir.¹⁷ Simon Payaslian, Genceli Davit'i Ermeni kanun yazımının öncülerinden biri olarak görür.¹⁸

Ermeni tarihi incelendiği zaman uzun yüzyıllar Bizans ve İran yönetimleri altında yaşamış oldukları görülür. Bu yönetimler, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde kendi idarelerini kurabilmek için ya oradan bir Ermeni nahararı¹⁹ (նախարար) yönetici olarak tayin ediyorlar ya da merkezden bir vali gönderiyorlardı.²⁰ Bunların görevi ise asayiş olabildiğince sağlamak ve bölgenin vergisini merkeze göndermekti. Daha sonra Ermenilerin yaşadıkları bölgeleri ele geçirecek olan Araplar da benzer biçimde bir yönetim şekli uygulamıştır.²¹ Bu şekilde uygulanan fazla merkezi olmayan bu yönetim tarzı, Ermenilere kendi iç işlerinde kısmi bir özgürlük sağlamıştır. Bununla birlikte Ermeni âlimler Yunancadan Ermeniceye kanun tercümelemi yapmışlardır. *Nomocanon* isimli Bizans kilise kanunları 9. yüzyılda Ermeniceye çevrilmiştir.²² Bagratuniler (885-1045) zamanında Bizans hukuk derlemesi *Ekloga* ve *Suriye-Roma Kodu*'nun belli kısımları da Ermeniceye tercüme edilmiştir.²³ Bu bilgilerden yola çıkarak Ermenilerin sosyal ve beşerî hayatın düzenini sağlamada bahsi geçen dönemlerde hem kendi gelenek ve adetlerini hem de Bizans'tan yaptıkları kanun çevirilerini kullandıkları görülür.

Bu şekilde işlediği düşünülen bir sistemde Mihitar Goş neden bir kanunname yazma ihtiyacı hissetmiştir? Bu soruya cevap verebilmek için onun zamanında

16 Գրիգոր Առաքելյան, “Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» ստեղծման իրավական նախադրյալները”, 236; *The Heritage of Armenian Literature Volume II*, Edt. Agop J. Hacikyan, (Detroit: Wayne University Press, 2002), 134.

17 Ազատ Բոզոյան, “Հայ միջնադարյան իրավունքի պատմության հուշարձանները”, *Էջմիածին. Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի*, 62 (7-8) (2006): 98.

18 Simon Payaslian, *The Political Economy of Human Rights in Armenia*, (New York: I.B. Tauris, 2011), 54.

19 Günümüz Ermenicesinde bakan anlamına gelen kelime, Orta Çağda Ermeni soylularını tanımlamak için kullanılıyordu.

20 Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 24; Nicholas Adontz, *Armenia in the Period of Justinian The Political Conditions Based on the Naxarar System*, Çev. Nina G. Garsoian, (Lizbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970), 173.

21 Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005), 295.

22 Ferdinand Feldbrugge, *Law in Medieval Russia*, (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009), 298-299.

23 Feldbrugge, *Law in Medieval Russia*, 299.

değişen siyasi yapıya göz atmak gerekir. Mihitar Goş'un yaşadığı zamanda (1120-1213) Ermenilerin ikamet ettikleri bölgeler büyük ölçüde Türklerin hâkimiyeti altındadır. Sadece Kilikya'da bir Ermeni yönetimi vardı. Ermeni bölgelerindeki Türk hâkimiyetinin daha önceki Bizans, İran ve Arap hâkimiyetlerinden farklı bir durumu vardı. Türkler diğerlerinin aksine özellikle 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'ndan sonra çok kısa bir sürede Anadolu'nun en batı uçlarına kadar ulaşmış ve bu sadece askerî bir sefer olarak kalmamış, beraberinde yoğun bir Türk göçü de gerçekleşmişti. Bu yüzden Türkler İran, Bizans ve Arap yönetimlerinin aksine fethettikleri Ermeni bölgelerinin sadece üst hâkimiyetiyle yetinmemiş, Ermeni halkının yaşadığı yerlere kendi nüfus ve kurumlarıyla hâkim olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak da Ermeniler hem Türklerle hem de onların kurumlarıyla etkileşime girmek durumunda kalmışlardır.

Mihitar Goş, bunun yanı sıra devlet yönetiminde de bir kariyere sahipti. Dönemin Gürcistan Krallığı'nın Başkomutanı Zakare Zakaryan'ın baş danışmanlığını yapmıştır.²⁴ Zakare ve kardeşi Ivane Zakaryan'ın Gürcistan Krallığı içerisinde önemli görevleri vardı. Gürcistan Krallığı, Kraliçe Tamara (1184-1213) önderliğinde en güçlü dönemini yaşıyordu ve bu sırada Gürcü ordularına komuta edenler Zakaryan kardeşlerdi.²⁵ Zakaryanlar her ne kadar Gürcü Krallığı'na tabi olsalar da Ermeni soyundan geliyorlardı. Hatta Ivane Gürcülerin dinî inancını kabul ederken Zakare Ermeni dinî inancında kalmaya devam etmişti.²⁶

Zakaryan kardeşler 1199 yılında Ani'yi ele geçirmişler ve Kraliçe onlara bu toprakları bağışlamıştır.²⁷ Böylece İlhanlılar tarafından ele geçirilene dek Gürcistan Krallığı'na bağlı Ermeni bir siyasi yönetim kurulmuştu. Zakaryan kardeşler, hayatları boyunca Doğu Anadolu'daki Türk yönetimine karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mihitar Goş'un Zakaryan kardeşlerle kurmuş olduğu yakın ilişki, kendisinin de onların desteğini alarak Ermenileri başka bir dine mensup Türk yönetiminden kurtarmak istediğini düşündürür. Mihitar Goş, bu siyasi şartlar altında eserini yazmıştır.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki o yüzyıllarda günümüzdeki anlamıyla bir ulus fikrinin geliştiğinden bahsedilemez. Orta Çağ'da toplumlar genelde kendilerini mensup oldukları dinî inanca göre sınıflandırıyorlardı.²⁸ Bu sebeple

24 Gevorg Poghosyan, "History of Evolution of the Armenian Sociological Thought", *Social Sciences*, 4 (5), (2015): 120.

25 Vladimir Minorsky, *Studies in Caucasian History*, (Londra: Taylor's Foreign Press, 1953), 102.

26 Minorsky, *Studies in Caucasian History*, 102-103.

27 Minorsky, *Studies in Caucasian History*, 103.

28 Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, 37.

özellikle Ermeni yüksek sınıfı (din adamları, soylular ve âlimler) kendi dinî inanışlarını paylaşmayan toplumlarla kurulan bu ilişkilere endişeyle bakmış, özellikle insanların kendi inançlarını kaybetmemeleri için onlarla olan ilişkilerini asgariye indirmeye çalışmışlardı. Mihitar Goş'un eseri tam da böyle bir düşünceyle kaleme alınmıştı. Mihitar Goş, Ermenilerin adalet bulma amacıyla başka dinlere inananların mahkemelerine başvurduklarını ve kendisinin de bunu engelleyebilmek için eserini yazdığını söyler.²⁹ Metinde Goş, diğer dinlere inananlar manasına gelen aylahavatner (այլահավատներ) kelimesini kullanmıştır. Bu her ne kadar Ermeni inancı dışındaki her dinî kapsasa da Goş'un burada Müslümanları kastettiği, özellikle de Müslüman mahkemelerine işaret ettiği eserin genelinden anlaşılmaktadır. Eserin tamamında Mihitar Goş'un, Ermenilerin benliğini korumak gibi bir amaç güttüğü açık bir şekilde görülmektedir.

Ermenilerin değişen siyasi durumları sebebiyle Mihitar Goş'un kanunname yazma hissiyatı duyduğunu gösteren bir başka örnek ise kanunnamenin yargıçların rolüyle ilgili olan ilk bölümünde karşımıza çıkar. Mihitar Goş bu bölümde yabancı idaresi altına giren Ermenilerin artık başında bir kral ya da prens olmadığı için onların görevlerini kilisenin başı olan patrikliğin yerine getirmesi gerektiğini belirterek toplumun liderliğini dini otoritenin ele alması gerektiğini düşünür.³⁰ Goş'un bu düşüncesini temel alırsak Ermenilerin kendi siyasi yönetimlerine sahip olmadıkları zamanlarda onları bir arada tutup kendi toplumsal düzenlerini muhafaza etmekte kilisenin önemli bir vasfı olduğu ortaya çıkar.

Mihitar Goş'un kanunnamesini yazarken hangi kaynakları kullandığı bir başka önemli konudur. Mihitar Goş eserinde öncelikli olarak doğa kanunlarını kullanmakla beraber çevresindeki Hristiyan milletlerin kanunlarından faydalandığını açıklar.³¹ Yazar kaynaklarının adını vermese de daha önce bahsi geçen ve Yunancadan Ermeniceye çevrilen Bizans kanun derlemeleri *Nomocanon*, *Ekloga* ve *Suriye-Roma Kodu*'nun bu kaynaklar arasında olduğu düşünülür. Hosrov Torosyan, Goş'un yabancı kanunnamelerden kanun çevirileri yaptığını belirtir.³²

29 Գոշ, Գիրք Դատաստանի, 3; Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք, 14; Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, 72.

30 Գոշ, Գիրք Դատաստանի, 26; Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք, 34; Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, 109.

31 Mxit'ar Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, 102.

32 Խ.Ա. Թորոսյան, «Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում», *Պատմաբանասիրական հանդես*, (3), (1971): 40.

Peter Cowe, Mihitar Goş'un, eserinde belirtmese de onun kaynak olarak Genceli Davit'in yazdığı kanun kitabını kullanmış olduğunu söyler.³³ Mihitar Goş ve Genceli Davit'in birbirlerine yakın zamanlarda, aynı şehirde yaşamış olmaları sebebiyle bir kanunname hazırlama arayışına giren Goş'un, Genceli Davit'in eserini kullanmış olması mümkündür.

Mihitar Goş daha sonra dinî kaynakları kullandığını belirtir. Bunlar: Tevrat'ın ikinci kitabı olan *Çıkış*, Tevrat'ın beşinci kitabı olan *Tesniye* ile Eski ve Yeni Ahit'tir.³⁴ Yahudi kanunları üzerine uzmanlaşan Avigdor (Victor) Aptowitzer, Mihitar Goş'un kullandığı bu kaynaklar dolayısıyla, kanunnamesinde Yahudi kanunlarından da faydalandığını dile getirir.³⁵ Eserde başvuru kaynakların arasında "yakınlarımızdan gördüklerimiz ve duyduklarımız" isimli bir kısım vardır.³⁶ Cowe, bu kaynağı diğerleri arasında en değerlisi olarak görür.³⁷ Çünkü bu sayede eserde dönemin Ermeni kültür ve geleneğinin izlerini takip edebilmek mümkün olacaktır.

II. Kanunnamenin Ermeniler Arasında Uygulanması

Mihitar Goş kanunnamesini tek başına yazmış olsa da, yazma sürecinde önemli kişiler tarafından desteklenmiştir. Goş, ilk önce Ağvan (Alban) Katolikosu Stepanos'dan büyük destek görmüş, daha sonra tüm Ermenilerin Katolikosu IV. Grigor'a (1173-1193) bir mektup yazarak da ondan destek talep etmiş ve bu talebi de karşılık bulmuştur.³⁸ Ayrıca Yukarı Haçin bölgesinin güçlü bir Nahararı olan Vahtang'la Mihitar Goş dostluk kurmuş ve yazma sürecinde onun da yardımlarını görmüştür.³⁹ Bu şekilde hem dinî hem de siyasi kişilikleriyle önemli bir konuma sahip olan kişilerin hamiliğinde yazılan Mihitar Goş'un kanunnamesinin, Ermeniler tarafından kabul görüp uygulanması çok zaman almamıştır.

33 Peter Cowe, "Medieval Armenian Literary and Cultural Trends (Twelfth-Seventeenth Centuries), *Armenian People From Ancient to Modern Times*, Edt. Richard G. Hovannisian, (New York: St. Martin's Press, 2004), 299.

34 Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, 103.

35 V. Aptowitzer, "The Controversy over the Syro-Roman Code", *The Jewish Quarterly Review*, 2 (1), (1911): 69.

36 Գոօ, Գիրք Դատաստանի, 23; Goş, *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goş*, 103.

37 Cowe, "Medieval Armenian Literary and Cultural Trends (Twelfth-Seventeenth Centuries)", 299.

38 Թորոսյան, "Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում", s. 44.

39 Թորոսյան, "Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում", s. 45.

Mihitar Goş'la aynı zamanlarda Tarsus Başpiskoposu Nerses Lambronatsi'nin de bir kanunname çalışması olmuştur ancak Lambronatsi'nin kanunnamesi sadece yazıda kalmış, manastırın dışına çıkamamıştır. Bunun sebebini tartışan Torosyan, Mihitar Goş'un eserinin sadece dinî bir değer değil; aynı zamanda yol gösterici bir kılavuz niteliğinde olduğunu söyler.⁴⁰ Mihitar Goş'un kanunları sosyal hayatın düzenlenmesi ihtiyacını karşılamış, Ermeni toplumunun isteklerine cevap verebilmiştir.⁴¹

Uzun yüzyıllar boyunca bir kanunname üzerine yazılar yazılmış olması onun aktif olarak kullanıldığına işaret eder. Torosyan'a göre Matenadaran'da⁴² Mihitar Goş'un kanunnamesiyle alakalı 19. yüzyıla kadar yazılmış kırk civarı yazma bulunmaktadır.⁴³ Ayrıca Kilikya Ermenileri için bir kanunname derleyen Smbat Sparapet'in ana dayanağının Goş'un kanunnamesi olması bu kanunnamenin kullanıldığına bir başka kanıttır.⁴⁴

Fernanda Pirie, bu kanunnameyle birlikte Müslüman idaresi altındaki Ermenilerin bir otonomi kazandıklarını dile getirir.⁴⁵ Mihitar Goş'un kanunname çalışmasının Müslüman yöneticiler arasında nasıl bir karşılık bulduğu da önemli bir konudur. Bu konuda Cowe'un çalışmaları fikir verici mahiyettedir. Müslüman yöneticilerin söz konusu kanunnamenin uygulanaşına hiç de sıcak bakmadığı ve yerel Ermeniler aracılığıyla Katolikos IV. Grigor'a, şikâyetlerini ilettiklerini anlaşılıyor. Kanunnameyi kabul etmeyen Müslüman yöneticiler, Ermenilerin kendi mahkemelerine gelmeye devam etmeleri konusunda ısrarcı olmuşlardır.⁴⁶

Bu kanunname ile Ermenilerin, Müslümanların mahkemelerine gitmeyi tamamen bıraktıkları düşünülemez. Çünkü Ermeniler sorunlarını çözmek için kendi mahkemelerine başvurabilirler de bir Müslümanla mahkemelik olurlarsa, Müslümanların mahkemesine gitmek zorundaydılar. Ayrıca devleti ilgilendiren, asayiş bozacak ağır bir suç işlendiğinde de Müslümanların mahkemeleri devreye girmektedir.

40 Թորոսյան, “Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում” s. 40.

41 *The Heritage of Armenian Literature Volume II*, 433.

42 Ermenistan el yazmaları arşivi.

43 Թորոսյան, “Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում”, s. 41.

44 Թորոսյան, “Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում”, s. 42.

45 Fernanda Pirie, “Law Before Government: Ideology and Aspiration”, *Oxford Journal of Legal Studies*, 30 (2), (2010): 218.

46 Cowe, “Medieval Armenian Literary and Cultural Trends (Twelfth-Seventeenth Centuries)”, s. 299.

Ermeni özelinde olmasa da Anadolu'da gayrimüslimlerin Müslüman kadınlara başvurdukları açıktır. 1277 yılında Sivas'a kadı olarak atanan Kutbüddîn-i Şirâzî'ye verilen kadılık menşurunda bu durum aktarılmıştır:

“Dinîn en önemli işlerinin başında yargı makamı gelir ki bütün insanların ve varlıkların ona ihtiyacı son derece açık bir husustur. Galibin de mağlubun da razı ve hoşnut kalacağı şekilde insanlar arasındaki düşmanlıkları gidermek ve çekişmeleri yok etmek ancak kesin şeri ahkâm ile mümkündür. Bunun icazının eserleri o denli bellidir ki dinîn muhalifi olan Yahudiler ve Hristiyanlar ile dalaletteki kullar bile İslam kadılarının kalemine ve sözüne itimat etmektedirler ve mallarını ve mülklerini onların defterlerinde ve kayıtlarında koruma altına almakta ve muhkem hale getirmektedirler.”⁴⁷

Menşurda anlatılanların örneği 1281 yılında tutulan bir kayıtla karşımıza çıkar. Sivas Kadısı Kutbüddîn-i Şirazi'ye bir grup gayrimüslimin gelerek mal ve mülklerini güvence altına almak amacıyla bunları kadının resmî defterine kaydetmişlerdir.⁴⁸ Bu örnekten Ermenilerin de kanunname çıktıktan sonra dahi Müslümanların mahkemelerine başvurmuş olabilecekları düşünülebilir.

Osmanlı Devleti döneminde gayrimüslimlere ait mahkemeler her zaman bulunmuştur. Bu mahkemeler basit davaların yanı sıra evlenme, boşanma, miras, din adamlarının atanması ve görevden alınması gibi dinle ilgili konularda hüküm verebiliyorlardı. Bir Müslüman ve gayrimüslim davalık olurlarsa, bu davalara gayrimüslim mahkemeleri bakamazdı;⁴⁹ ancak gayrimüslimler isterlerse kadıya da gidebilirlerdi. Buna dair Osmanlı belgelerinde pek çok veri bulunmaktadır.⁵⁰ Yukarıda genel olarak gayrimüslimler ile ilgili verilen bu bilgiler daha dar kapsamda Ermeniler için de geçerlidir.

Mihitar Goş'un kanunnamesi sadece Anadolu'daki Ermeniler tarafından değil, dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeni toplulukları tarafından da kabul görmüştür. Özellikle Polonya'daki Ermeni ticaret kolonilerinde yaygın olarak kullanılmıştır. 1519 yılında Ermenilerin isteği ve Kral I. Sigizmund'un emriyle eser Ermeniler tarafından Latinceye çevrilmiştir.⁵¹ 1528 yılında ise Lehçe ve

47 Mahmut Recep Keleş, *Kutbüddîn-i Şirâzî Selçuklu Dönemi Anadolu'da Bilimin Güneşi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 84.

48 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, (Ankara: TTK, 1958), 42-43.

49 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 247.

50 Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 247-249.

51 Susanna Davtyan, Mikayel Khachatryan, Ara Johrian ve Karen Ghazaryan, “Mkhitar Gosh's Medieval Law Code and its Implications for Armenian Communities Abroad”, *Medicine and Law*, 33 (2), (2014): 43.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir.⁵² Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi çevirisi *Töre Bitiği* adı ile bilinmektedir.⁵³ Bu coğrafyada Mihitar Goş'un kanunnamesinin, 1780 yılına kadar Zamost'ta⁵⁴, 1784'e kadar Lviv'de, 1787'ye kadar da Kaments-Podolsk'ta⁵⁵ uygulandığı takip edilebilmiştir.⁵⁶

Mihitar Goş'un kanunnamesi Gürcistan'da da kullanılmıştır. Gürcü Kralı VI. Vahtang (1716-1724), bir kanun derlemesi oluşturmak istemiş ve bu amaçla Eçmiyadzin'deki Ermenilerden kendi kanunlarıyla ilgili bazı örnekler istemiştir. Bunun üzerine Ermeniler, Kral'a Mihitar Goş'un kanunnamesini göndermişlerdir. Kral Vahtang bu kanunlardan faydalanmış ve kendi kanun derlemesinin içeriğinde yer vermiştir.⁵⁷ Bunun yanı sıra Torosyan, 1930'larda Hindistan'ın Kalküta şehrindeki Ermeni topluluğunun bu kanunnameyi kullandığını söyler.⁵⁸

Kanunnamenin bir başka dikkat çekici kullanım yeri ise Sudan'dır. Sarkis İzmirliyan'ın (1917-1949) çabalarıyla Sudan hükûmeti, kendi ülkesinde Ermeni azınlığın kanunnameleri olarak görmek istediği Mihitar Goş'un kanunnamesini resmen tanımıştır. Böylece Mihitar Goş'un kanunnamesi ilk kez bir devlet tarafından resmî olarak tanınmıştır.⁵⁹

III. Kanunnamede Geçen Hristiyan–“Öteki” İlişkilerini Düzenleyen Maddeler

Mihitar Goş'un kanunnamesinde sosyal hayatın düzenlenmesi adına yazılmış toplam 251 adet kanun⁶⁰ bulunmaktadır. Bu kanunlar sosyal hayatın hemen

52 Davtyan et al., “Mkhitar Gosh's Medieval Law Code and its Implications for Armenian Communities Abroad”, 43.

53 Kutluay Erk, “Ecclesiastical Terminology in Töre Bitigi: ARİ”, *Acta Orientalia Vilnensia*, 13 (1), (2016): 11.

54 Günümüzde Polonya'da bulunan Zamosc şehri.

55 Günümüzde Ukrayna'da bulunan Kamyanets-Podilski şehri.

56 Davtyan et al., “Mkhitar Gosh's Medieval Law Code and its Implications for Armenian Communities Abroad”, 43.

57 *The Heritage of Armenian Literature Volume II*, 434.

58 Թորոսյան, “Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում”, 47.

59 Թորոսյան, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում”, 47.

60 Kanunnamenin günümüzde üç farklı edisyonu vardır. Birinci edisyon 251 maddeden oluşur. Mihitar Goş'un ön çalışmalarından ve orijinal kanunnameden kopya edilmiştir. Zımmar antik yazması, Katolikos'a gönderilen bir kopyası ve bundan kopya edilmiş 1237-1238 numaralı Venedik yazmaları bu edisyonun örnekleridir. Matenadaran'da bulunan 1295 tarihli ikinci edisyonda kanunname dünyevi ve kilise kanunları olarak ikiye ayrılmıştır. İlk kısım 124, ikinci kısım 130 maddedir. Birinci edisyonla dil ve üslup açısından benzeşmekle birlikte daha sade bir dille yazıldığı görülür. Eserin üçüncü edisyonu

hemen her alanıyla ilgilidir. Kral ve prenslerin konumları ve görevlerinden din adamlarının konumları ve görevlerine; evlenmeler, boşanmalar ve evliliklerde yaşanabilecek sıkıntılardan bireyler arasında yaşanabilecek şiddet olaylarına; hayvan alım-satımından mirasın paylaşımına kadar çeşitli konularda kanunlar içermektedir.⁶¹

Kanunları incelemeye başlamadan önce “öteki” olarak adlandırılan kişileri açıklamak gerekir. Daha önce de söz edildiği gibi Orta Çağ toplumları kendi milliyetlerini daha çok din üzerinden tanımlıyorlardı.⁶² Ermeni bir Hristiyan, kendi dininden olanları toplumunun bir parçası olarak görürken; farklı bir inanca sahip milletleri toplumun dışında bırakıyordu. Müslümanlar, Zerdüştler, farklı Hristiyan anlayışlara sahip Rum, Latin ya da Ermeni olsalar dahi aynı inancı benimsemedikleri Pavlikanları öteki olarak görmekteydiler. Mihitar Goş, kanunnamede buna uygun şekilde kendisine ve mensup olduğu topluma Hristiyan demiş, Ermeni adını metnin hiçbir yerinde kullanmamıştır. Ötekilerden bahsedeceği zaman farklı kelimeler kullanmıştır. Bunlar: aylahavat (այլահավատ)⁶³, anhavat (անհավատ)⁶⁴, mahmedakan (մահմեդական)⁶⁵, aylazgi (այլազգի)⁶⁶ ve otarazgi (օտարազգի)⁶⁷ kelimeleridir. Aylahavat (այլահավատ) kelime anlamıyla “farklı inanlı” demektir. Anhavat (անհավատ), sözlükte “dinsiz, kâfir” manalarını vermektedir.⁶⁸ Mahmedakan, (մահմեդական) “Mahmed” yani “Muhammed’in takipçileri, Müslüman” demektir. Aylazgi, (այլազգի) günümüz Ermenicesinde “yabancı millet, harici millet” manalarına gelmekle birlikte⁶⁹ eski Ermenicede Müslümanlar için de kullanılan bir kelimedir.⁷⁰ Bu kelime genellikle kanun maddelerinde kullanılmaktadır; ancak yazarın eserde Müslümanlara çeşitli yerlerde mahmedakan (մահմեդական) olarak değinmesinden dolayı biz bu maddeleri

en yaygın olanıdır, pek çok nüshası bulunur. Birinci edisyonla birlikte tanımlansa da dili, kısa ve öz anlatımıyla farklılık gösterir. Matenadaran'da 485, 657, 2593, 2776, 3291 numaralarıyla kayıtlı ve daha başka kopyaları ana örneklerindedir. En eski yazma 1303 tarihli 2593 numaralı yazmadır. (Գոշ, Գիրք Դատաստանի, ԾԶ – ԾԷ) Bu çalışmada üçüncü edisyon kullanılmıştır.

61 Erdi Öztürk, *Etnik ve Dinsel Dönüşüm Çağında Anadolu: Halklar, İnanışlar ve Kültürel Etkileşim (XII-XIII. Yüzyıllar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018, 82.

62 Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 37.

63 Գոշ, *Դատաստանագիրք*, 13.

64 Գոշ, *Դատաստանագիրք*, 31.

65 Գոշ, *Դատաստանագիրք*, 32.

66 Գոշ, *Դատաստանագիրք*, 38.

67 Գոշ, *Դատաստանագիրք*, 84.

68 Դերմենջյան Մայրանուշ Փարավունի, “անհավատ”, *Հայերեն-Թուրքերեն Բառարան*, (Երևան: Հեղինակային Հրատարակություն, 2013), 33.

69 Դերմենջյան Մայրանուշ Փարավունի, “այլազգի”, *Հայերեն-Թուրքերեն Բառարան*, 20.

70 Ե. Բ. Աղայան, “այլազգի”, *Արդի Հայերենի Բացատրական Բառարան* (Երևան: Հայաստան Հրատարակություն, 1976), 40.

Müslümanları da kapsayacak şekilde dönemin Ermeni toplumu tarafından öteki olarak görülen tüm grupları içerisine alacak şekilde değerlendireceğiz. Son olarak otarazgi (օտարազգի) kelimesi “yabancı, yabancı milletten” anlamına gelmektedir.

Mihitar Goş’un Müslümanlarla ilgili görüşlerine yer vermek durumun daha iyi anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Mihitar Goş’un hazırladığı Kanunname’nin giriş bölümünün dokuzuncu kısmında bir Hristiyan’ın başka dinlere mensup olanların mahkemelerine neden gitmemesi gerektiğini açıklamak için iki tarafı kendi düşüncesine göre karşılaştırır. İncil’de geçen: “Çünkü doğrulukla fesadın ne ortaklığı, ışıkla karanlığın ne paydaşlığı olabilir?”⁷¹ sözlerine atıfta bulunarak inananlarla inanmayanların birbirlerinden ışıkla karanlık kadar uzak olduklarını söyler.⁷²

Daha sonra ise Müslümanların, Tanrı’yı Baba olarak kabul etseler de Oğlunu ve Kutsal Ruhu inkâr ettiklerini ve bu yüzden büyük bir inkâr içerisinde olduklarını dile getirir.⁷³ Mihitar Goş, Müslümanların kendi inançlarıyla çeliştiklerini kanıtlamak için, onların şarabı haram olarak görmelerine rağmen aralarında sarhoş olmayan birinin bile bulunmadığını aktarır.⁷⁴ Son olarak da Müslümanların adalet sistemini kötüler. Onların mahkemelerinde yalancı şahit kullandıklarını, düzenbaz olduklarını ve iftiracı davacılarının olduğunu yazarak, Hristiyanların Müslüman mahkemelerine gitmelerini engellemeye çalışır.⁷⁵ Müslümanlara karşı bu şekilde olumsuz bir algıya sahip olan Mihitar Goş’un, yazdığı kanunlarda da bu görüşünün devam ettiği görülür.

İçinde ötekilerle ilgili yargıların geçtiği kanunları incelemeye başlamadan önce bu maddelerde Mihitar Goş’un “öteki”yi tanımlamak için kullanmış olduğu yabancı manasındaki օտարազգի (*aylazgi*) kelimesine dikkat çekmek gerekir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu kelime eskiden Ermenicede Müslümanlar için kullanılmaktaydı. Bu sebeple aşağıda değinilen maddelerin genel olarak bütün ötekileri karşılarsa da özel olarak dönemin Anadolu’sunda bulunan Müslümanları işaret ettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Kanunnamede geçen ötekilerle ilgili kanunlara bakıldığında, ilk önce krallara ve onların tebaalarına ilişkin konuları anlatan 2. Madde karşımıza

71 2. Korintliler 6/14

72 Գոշ, Դատաստանագիրք, 31.

73 Գոշ, Դատաստանագիրք, 32.

74 Գոշ, Դատաստանագիրք, 33.

75 Գոշ, Դատաստանագիրք, 33.

çıkılmaktadır.⁷⁶ Bu madde içerisinde eğer başka milletten birisi bir Hristiyan'ı öldürürse cezasının ne olması gerektiği anlatılır. Buna göre öldüren kişi derhal öldürülmelidir; ancak isteyerek değil kazara ölüme sebebiyet vermişse elleri kesilmeli ve 365 dahekan⁷⁷ (դահեկան) olduğu belirtilen kan bedeli ödemelidir.⁷⁸ Maddenin devamında tam tersi durumda eğer bir Hristiyan, başka milletten birini öldürürse cezasının ne olacağı aktarılır. Böyle bir durumda öldüren kişi kan bedeli ödemelidir; ancak kazara ölümüne sebebiyet vermişse sadece bunun yarısını ödeyecektir. Bu para mahkemeye ödenecek sadece üçte biri ölen kişinin ailesine verilecektir.⁷⁹ Maddenin devamında kralların Hristiyanlardan kafa vergisi alamayacağı, sadece bu vergiyi Hristiyan olmayan kişilerden alabilecekleri belirtilir, fakat kişi sonradan Hristiyanlığı kabul etmiş ise o kişi de kafa vergisinden muaf tutulmalıdır.⁸⁰

Evlilik, insan hayatında önemli bir geçiş evresi kabul edilir. Kültürler arası evliliklerde bu geçiş süreci daha meşakkatlidir. Bu tarz evliliklerde çiftler ister istemez kendilerini bir kültürel geçiş süreci içerisinde bulurlar. Birbirlerinin adetlerine, gelenek ve göreneklerine yabancı oldukları için ilk aşamalarda bazı çatışmalar yaşanır. Zamanla çiftlerin birbirlerini anlaması ve uyum göstermeleriyle birlikte birbirlerine karşı anlayışları ve toleransları gelişir; hatta ortak bir kültürleşme yaşarlar.⁸¹ Kültürleşme sürecinde farklı kültürler bir araya gelip birbirlerini etkileyerek değişime uğrarlar ve yeni sentezler, bileşmeler ortaya çıkarılır.⁸² Mihitar Goş, kendi halkının benliğini koruması için bu tarz evliliklere kötü gözle bakmış ve kanunlarında ötekilerle evlilik konusuna yer vermiştir. Goş, kendi çocuklarını yabancılarla (Hristiyan olamayanlarla) evlendiren kişilerin *komünyon*dan ve dolayısıyla kiliseden menedileceğini dile getirerek bu gibi evliliklerin yaşanmasına rıza göstermez.⁸³ Hristiyan birinin bir yabancıyla evlenebilmesi için yabancıнын vaftiz ettirilmesi ve bütün eski hayat tarzının, alışkanlıklarının silinmesi gerektiğini belirtir.⁸⁴ Mihitar Goş için evli bir Hristiyan çiftten herhangi birinin dinini değiştirmesi boşanma sebebidir. Böyle bir durum yaşandığı zaman çiftin bir arada yaşayamayacağını yazar.⁸⁵

76 Bu bölümde ilgili kanunname maddelerinin tercümelerinin kontrolü konusunda yardımlarından dolayı Öğr. Gör. Dr. Ercan Cihan Ulupınar'a teşekkür ederim.

77 Altın (bazen gümüş) sikke, dinar.

78 Քնշ, Հատաստանագիրք, 38.

79 Քնշ, Հատաստանագիրք, 39.

80 Քնշ, Հատաստանագիրք, 41.

81 Celia Jaes Falicov, "Cross-Cultural Marriages", *Clinical Handbook of Couples Therapy*, Edt. Neil S. Jacobson ve Alan S. Gurman, (New York: Guilford Publications, 1995), 234.

82 Bozkurt Güvenç, "Süreçler: Kültürleme, Kültürlenme ve Kültürleşme", *Kültürün ABC'si*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 87.

83 Քնշ, Հատաստանագիրք, 120.

84 Քնշ, Հատաստանագիրք, 97-98.

85 Քնշ, Հատաստանագիրք, 54.

Ötekilerle ilgili kanunların olduğu bir başka alan ise uşaklık, hizmetçilik ile ilgili konulardır. Mihitar Goş, yabancı bir halktan uşak ya da hizmetçi satın alanların, eğer kişi vaftiz olursa, kendisine bir fidye miktarı belirlenmeli ve o miktara karşılık gelen zamana kadar çalıştığında özgür bırakılmaları gerektiğini; ancak vaftiz olmazlarsa diledikleri gibi satabileceklerini yazar.⁸⁶ Efendi ve hizmetçi-uşak ilişkilerini düzenleyen maddeler incelendiğinde, efendinin işlediği suçlardan alacağı cezanın, suça uğrayan tarafın Hristiyan olup olmamasına göre değiştiği görülür. Efendinin, hizmetçisini ya da uşağını yaralayacak derecede dövmesi halinde, dövülen kişi Hristiyan ise özgürlüğüne kavuşurken, Hristiyan olmayanlar değerinin daha altından satılır.⁸⁷ Eğer efendi, hizmetçisi veya uşağını öldürürse bu durumda öldürülen kişinin dinine bakılmaksızın kan bedeli ödenmesi gerektiği yazılır.⁸⁸

Evliliklerle boşanmalar ve efendi ile hizmetçi-uşak arasındaki ilişkiler gibi kavramlardan farklı olarak kanunnamede ötekilerle ilgili hükümlerin olduğu üç adet kanun bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir Hristiyan'ın başka bir Hristiyan çocuğu kaçırap yabancılarla satması durumunda ne yapılması gerektiğiyle ilgili olan 58. maddedir. Buna göre, eğer bir Hristiyan başka bir Hristiyan çocuğu kaçırap bir başka milletten birisine satarsa, o kişi öldürülmeyip hapse atılır. Bağışlarla birlikte satılan çocuğu tekrar geri alabilmesi için adam gönderilir. Eğer başarılı olamazsa gözlerine mil çekilir ve serbest bırakılır.⁸⁹ Ötekilerle ilgili hükmün bulunduğu bir diğer kanunda, bir kişinin Tanrı'ya küfretmesi halinde hangi cezanın uygulanacağı anlatılır. Orta Çağ toplumlarında çok büyük bir suç sayılan Tanrı'ya küfrün bu kanunda da cezası suçu işleyen kişinin Hristiyan ya da yabancı olması fark etmeksizin öldürülmesidir.⁹⁰

Ötekilerle ilgili son kanun maddesi bir papazın yolculuk sırasında kendisini korumak amacıyla birini öldürdüğünde cezasının ne olacağı sorusuna cevap arayan 170. maddedir. Mihitar Goş, yoldaşını korumak amacıyla ve saldıranlar başka bir millete mensup ise onları öldürmenin meşru olduğunu söyler. Hristiyanlıkta din adamlarının saflığı önemli olduğu için Mihitar Goş papazlara ne olacağı ile ilgili kesin bir hüküm veremez ve olayın *vardapetler* tarafından incelenip ona göre karar verilmesi gerektiğini yazar.⁹¹

86 Գոշ, Դատաստանագիրք, 71.

87 Գոշ, Դատաստանագիրք, 74.

88 Գոշ, Դատաստանագիրք, 72-73.

89 Գոշ, Դատաստանագիրք, 72.

90 Գոշ, Դատաստանագիրք, 84.

91 Գոշ, Դատաստանագիրք, 123.

Mihitar Goş'un, kendi halkının kimliğini koruma güdüsüyle kanunnamesinde, ötekilerle hemen her alanda kurulabilecek olan ilişkileri engellemeye çalıştığı görülür; ancak o dönemlerin Anadolu'sunda Ermeni-"öteki" ikili ilişkileri var olmasaydı, Goş, kanunnamesine böyle maddeler ekleme ihtiyacı hissetmeyecekti. Bu kanunnamelerden yola çıkarak 12-13. yüzyıl Anadolu'sunda Ermenilerin diğer milletlerden kişilerle evlilikler gerçekleştirdikleri rahatlıkla söylenebilir. Aynı şekilde boşanmalarla ilgili kanun maddesinden Ermeniler arasında din değiştirmelerin yaşandığı da anlaşılabilir. Diğer maddelerden Ermenilerin o yüzyıllarda İslam hukukuna güvenerek, diğer gayrimüslimler gibi Müslümanların mahkemelerinde adalet aradıkları çıkarımına da varabiliriz. Muhtemelen böyle olduğu için Mihitar Goş, bunu engellemek adına kanunnamesinde Müslüman mahkemelerine gidilmemesini salık vermiştir.

Mihitar Goş'un yazdığı bu kanunname, onun kendi idealindeki Ermeni toplumu tasvir etmektedir. Kanunnamenin dünyanın çeşitli bölgelerindeki Ermeni topluluklarında kullanıldığı bilinse de ötekilerle ilgili verdiği hükümlerin hayata geçirilip geçirilmediğine dair bir kanıt yoktur. Özellikle ötekilere karşı verilen ölüm, elleri kesme, gözlere mil çekme gibi ağır hükümlerin, Müslüman idaresindeki bölgelerde uygulanmış olduğu düşünülemez. Çünkü bu kişiler her zaman kadılara başvurabilirlerdi. Aynı zamanda Müslüman siyasi otoritelerin, topraklarında yaşayan Hristiyanların aralarındaki dinî meselelerin çözümü için mahkeme kurmalarına izin verse de bu mahkemelerin devletin Hristiyan olmayan vatandaşlarına hüküm vermelerine, bir ikilik yaratacağından ve siyasi otoriteyi sarsacağından izin verilmemekteydi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti döneminde Hristiyanların kendi aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmak için kadıya da müracaat ettikleri çeşitli örnekler mevcuttur.⁹² Bu durumun 12-13. yüzyıl Anadolu'sunda da yaşanmış olduğunu düşünmemek için hiçbir sebep yoktur.

SONUÇ

Tarih boyunca Ermeniler daha önce Bizans, İran ve Arap yönetimleri altında yaşamak durumunda kalsalar da Anadolu'daki Türk hâkimiyetine kadar yazılı milli bir kanunnameye sahip olma ihtiyacı hissetmemişlerdi. Bunun sebebi; Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki Bizans, İran ve Arap yönetimleri genel olarak, bu yerleri yine o yöreden soylu bir kişiyi yönetici atayarak ya da merkezden vali göndererek yönetmişler, onlardan asayişli sağlamaları ve

92 Çeşitli örnekler için bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 247-249.

düzenli vergi tahsilatı yapmaları dışında başka bir şey beklememişlerdir. Bu sebeple Ermeniler, böylesi farklı yönetimlerin altında kendi iç hukuklarında bağımsız olabilmişler, kendi gelenek ve adetleriyle, yine onlar gibi Hristiyan bir devlet olan Bizans'ın dinî kanunlarının çevirilerinden faydalanmışlardır. Ancak diğerlerinden farklı olarak Türk idaresi, Ermenilerin yaşadıkları bölgelere kendi nüfusları ve kurumlarıyla gelmiş ve burada merkezi güçlü bir yönetim oluşturmuştur. Ermeniler, kendilerine yabancı bir milletin yönetimi ile tanışmış ve ister istemez o milletin mensupları ve kurumlarıyla ilişki kurmak zorunda kalmıştır. Bu kurulan ilişkiler sonucunda Ermeniler, gönüllü veya mecburî Müslüman mahkemelerine gidip orada adalet aramak durumunda kalmışlardır.

Yabancılarla kurulan bu yakın ilişki Ermenilerin kendi benliklerini kaybedeceklerinden korkan Ermeni âlimlerini ve din adamlarını harekete geçirmiş olacak ki Mihitar Goş, bu durumu engellemek amacıyla bir kanunname yazma ihtiyacı hissetmiştir. Öyle ki Mihitar Goş, eserini yazarken dönemin hem siyasi hem de dinî önderlerinden destek görmüştür. Mihitar Goş, kanunnamesini hazırlarken çevresindeki diğer halkların kanunlarını ve özellikle Bizans kanunlarından yapılan tercümelemleri kullanmıştır. Kendi dinî kitaplarını ve *“yakınlarımızdan gördüklerimiz ve duyduklarımız”* diyerek belirttiği Ermeni gelenek ve adetlerini de kaynak olarak kullanmıştır. Bu sebeple kanunname aynı zamanda Ermeni kültürüne dair önemli verileri de içermektedir.

Kanunname, Ermeni toplumu tarafından yaygın kabul görmüş, sadece Anadolu'da değil Polonya, Ukrayna, Hindistan, Sudan gibi dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeni kolonileri tarafından da kabul edilmiştir. Bu sayede eser 16. yüzyılda önce Latinceye sonra Lehçe ve Ermeni harfli Kıpçak diline çevrilmiştir. 20. yüzyılın başlarında dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeni kolonilerinde kullanımda kalmıştır.

Eser, Türk tarihi araştırmaları için de kaynak niteliğindedir. Kanunnamede her ne kadar Müslümanlara karşı olumsuz bir bakış açısı olsa da eser, 12-13. yüzyıl Anadolu'sunda Ermeni-“öteki” ilişkilerinin nasıl bir konumda olduğuna dair değerli bilgiler verir. Kanunnamede ötekilerle ilgili maddelerden 12-13. yüzyıl Anadolu'sunda Müslüman ve Ermeniler arasında yakın ilişkiler kurulduğu, karşılıklı evlenmeler yaşandığı, Ermenilerden ihtida edenler olduğu rahatlıkla görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

Adontz, Nicholas. *Armenia in the Period of Justinian The Political Conditions Based on the Naxarar System*. Çev. Nina G. Garsoian, Lizbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970.

Աղայան, Ե.Բ. “այլազգի.” *Արդի Հայերենի Բացատրական Բառարան*. Երևան: Հայաստան Հրատարակչություն, 1976.

Aptowitzer, V. “The Controversy over the Syro-Roman Code.” *The Jewish Quarterly Review*, 2(1), (1911): 55-74.

Առաքելյան, Գրիգոր. “Միսիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» ստեղծման իրավական նախադրյալները.” *Կանթեղ. Գիտական հոդվածների ժողովածու*, (3), (2011): 236-243.

Բոզոյան, Ազատ. “Հայ միջնադարյան իրավունքի պատմության հուշարձանները.” *Էջմիածին. Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության Սայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի*, 62 (7-8), (2006): 90-108.

Cowe, Peter. “Medieval Armenian Literary and Cultural Trends (Twelfth-Seventeenth Centuries).” *Armenian People From Ancient to Modern Times*. Edt. Richard G. Hovannisian. New York: St. Martin's Press, 2004.

Crone, Patricia. *Roman, Provincial and Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Davtyan, Susanna, Khachatryan, Mikayel, Johrian, Ara ve Ghazaryan, Karen. “Mkhitar Gosh's Medieval Law Code and its Implications for Armenian Communities Abroad.” *Medicine and Law*, 33 (2), (2014): 41-47.

Դերմենջյան, Մայրանուշ Փարավոնի. “անհավատ.” *Հայերեն-Թուրքերեն Բառարան*. Երևան: Հեղինակային Հրատարակչություն, 2013.

Դերմենջյան, Մայրանուշ Փարավոնի. “այլազգի.” *Հայերեն-Թուրքերեն Բառարան*. Երևան: Հեղինակային Հրատարակչություն, 2013.

Եղիազարյան, Հ. “Հովհաննես Տավուշեցի-Վանական վարդապետը և Ոլորուտ գյուղը որպես նրա կյանքի ու գործունեության մի կենտրոն.” *Էջմիածին. Պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի*, 17 (5), (1960): 17-22.

- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Erk, Kutluay. "Ecclesiastical Terminology in Töre Bitigi: ARİ." *Acta Orientalia Vilnensia*, 13 (1), (2016): 11-33.
- Falicov, Celia Jaes. "Cross-Cultural Marriages." *Clinical Handbook of Couples Therapy*. Edt. Neil S. Jacobson ve Alan S. Gurman. New York: Guilford Publications, 1995.
- Feldbrugge, Ferdinand. *Law in Medieval Russia*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Grousset, Rene. *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. Çev. Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.
- Güvenç, Bozkurt. "Süreçler: Kültürleme, Kültürlenme ve Kültürleşme." *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Խանյարյան, Լ. "Կիրակոս Գանձակեցի." *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան*. Կ. 5. Երևան: 1979.
- Keleş, Mahmut Recep. *Kutbüddîn-i Şirâzî Selçuklu Dönemi Anadolu'da Bilimin Güneşi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Kirakos Gandzakets'i. *History of the Armenians*. Çev. Robert Bedrosian New York, 1986.
- Mango, Cyril. *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Մխիթար Գոշ. *Գիրք Դատաստանի*. Աշխատասիրությամբ Խոսրով Թորոսյանի. Երևան: Հայկական Սոց Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, 1975.
- Մխիթար Գոշ. *Դատաստանագիրք*. Աշխատասիրությամբ Մարտիմ Անդրանիկի Ոսկանյանի. Երեվան: 2001.
- Minorsky, Vladimir. *Studies in Caucasian History*. Londra: Taylor's Foreign Press, 1953.
- Mxit'ar Goš. *The Law Code [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goš*. Çev. Robert W. Thomson. Amsterdam: Rodopi, 2000.

Öztürk, Erdi. *Etnik ve Dinsel Dönüşüm Çağında Anadolu: Halklar, İnanışlar ve Kültürel Etkileşim (XII-XIII. Yüzyıllar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2018.

Payaslian Simon. *The Political Economy of Human Rights in Armenia*. New York: I.B. Tauris, 2011.

Pirie, Fernanda. "Law Before Government: Ideology and Aspiration." *Oxford Journal of Legal Studies*, 30 (2), (2010): 207-228.

Պիվազյան, Էմ. "Մխիթար Գոշ." *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան*, C.7. Երևան: 1981.

Poghosyan, Gevorg. "History of Evolution of the Armenian Sociological Thought." *Social Sciences*, 4 (5), (2015): 119-126.

Redgate, A.E. *The Armenians*. Cornwall: Blackwell Publishers, 2000.

The Heritage of Armenian Literature Volume II. Edt. Agop J. Hacikyan. Detroit: Wayne University Press, 2002.

Թորոսյան, Խ.Ա. "Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին միջնադարյան Հայաստանում." *Պատմաբանասիրական հանդես*, (3), (1971): 35-48.

Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: TTK, 1958.

Զաքարյան, Սեյրան. "Իմաստասիրականը Հովհան Օձնեցու Հոգևոր Ժարանգության Մեջ." *Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն*, 27 (3), (2018): 44-58.